

Periode 3.3

Kerk en macht

Kerkgeschiedenis van de Middeleeuwen

Doelstellingen:

1. De leerlingen kunnen de evolutie van het Christendom van vervolgte minderheid naar rijksreligie beschrijven.
2. De leerlingen kunnen toelichten waarom het verwerven van macht in de Middeleeuwen belangrijk gevonden werd maar ook verzet oproep.
3. De leerlingen kunnen het ontstaan van het pausdom en de groei van zijn macht verklaren.
4. De leerlingen kunnen het ontstaan van het monnikendom verklaren.
5. De leerlingen geven de belangrijkste kenmerken weer van enkele buitenkerkelijke bewegingen in de Middeleeuwen.
6. De leerlingen vertellen de belangrijkste elementen uit het leven en werk van Aurelius Augustinus.
7. De leerlingen kunnen de grote lijnen van de kerstening van Europa schetsen.
8. De leerlingen vertellen de belangrijkste elementen uit het leven en werk van Franciscus van Assisi.

Kerk en macht

Kerkgeschiedenis van de Middeleeuwen.

***vanuit leef- en
belevingswereld
van de leerlingen***

Wat leerlingen horen en
zien van de kerk/het
Christendom in het
openbare leven

kerkgeschiedenis

Relatie kerk en staat
na Constantijn: het
probleem van kerk en
macht

(Augustinus)

Ontstaan pausdom

Ontstaan
monnikendom

Dissidente
bewegingen

Augustinus

***naar leef- en
belevingswereld
van de leerlingen toe***

Welke plaats neem ik
als christen - samen
met de kerk - in binnen
de maatschappij?

Algemene toelichting

Inhoud

In het begin van de vierde eeuw wordt de christelijke kerk een machtsfactor van betekenis op het wereldtoneel. Van een kleine marginale groep christenen die te lijden had onder vervolgingen is het christendom nu uitgegroeid tot de leidende religie in de Romeinse samenleving. Een grote verandering die gepaard ging met een enorme toename van macht en aanzien van de kerk. De kerkelijke structuur werd steeds verder uitgebouwd terwijl de kerstening van Europa ervoor zorgde dat steeds meer mensen onder het kerkelijk gezag kwamen te staan. We volgen in deze periode de ontwikkeling van de kerk gedurende 1000 jaar in slechts enkele hoofdlijnen. Gekozen is om deze lijnen te trekken aan de hand van het begrip ‘macht’, aangezien het verwerven van macht en het consolideren ervan een wezenlijk bestanddeel vormde van de kerk in de Middeleeuwen. Het geeft ons tevens de mogelijkheid om enkele ontwikkelingen (personen en bewegingen) te bespreken die het kerkelijke gezag uitdaagden en in vraag stelden.

Achtergrondinformatie

Voor algemene achtergrondinformatie bij deze periode van de kerkgeschiedenis verwijzen wij u naar een van de vele handboeken kerkgeschiedenis (zie *bibliografie*). Zonder zo'n handboek is de cursus eigenlijk niet goed te geven. Voor een snelle oriëntatie op dit terrein verwijzen we u naar een samenvattend overzicht van de kerkgeschiedenis, gekoppeld aan de onderwerpen die in deze periode aan bod komen. Deze is te vinden op de website van het PEGO (leerplannen & handreikingen)

Uitwerking

De lessuggesties die zijn toegevoegd dienen enkel om u op ideeën te brengen. Als u deze suggesties wilt gebruiken, dan dient u natuurlijk te selecteren en een *keuze* te maken met het oog op het behalen van de leerplandoelen. Een aantal lessuggesties verwijst naar materiaal dat in infobladen is verzameld. Deze infobladen *informer*en in eerste instantie de leerkracht zelf omtrent de te geven stof. **Het zijn geen leerlingenbladen.** Op grond van zijn eigen studie kan de leerkracht besluiten een deel van het materiaal *selectief en oordeelkundig* te gebruiken om een les voor te bereiden. Voor meer (ook visueel en multimediaal) materiaal kunt u terecht op de website van het PEGO. Ook de cursus *Wegen van Navolging* (zie *bibliografie*) loopt voor een deel parallel met deze periode van het leerplan.

Tenslotte

Het spreekt vanzelf, maar toch herhalen we het: De beginsituatie van de leerling dient het vertrekpunt te zijn van elke lesvoorbereiding (zie het schema). Anders gaat de inhoud toch over de hoofden heen. Leg linken naar de actualiteit. De vertaalslag en de pedagogisch-didactische verwerking om tot een concrete lesvoorbereiding te komen kunnen wij niet van u overnemen. Dat blijft de taak van de leerkracht. Als dus een suggestie zegt ‘bespreek het leven van etc...’ dan wordt geen dorre opsomming van feitjes bedoeld, maar staat de leerkracht voor de uitdaging om in korte tijd een ‘levende persoon’ of een ‘intrigerende wereld’ op te roepen. Afbeeldingen, filmfragmenten, levensverhalen, kernachtige teksten, persoonlijke getuigenissen zeggen zoveel méér dan redeneringen en vertogen.

Week 1: De Kerk krijgt wereldlijke macht

Toelichting

In deze week worden de omwenteling van Constantijn de Grote en de kerstening van Europa behandeld.

DS 1

Ten tijde van keizer Constantijn was al een groot deel van de bevolking christelijk. Met het edict van Milaan kwam in 313 een einde aan de vervolging van de christenen. Door steun van het hoogste wereldlijke gezag kreeg de kerk een steeds grotere invloed in de samenleving. Het zou echter pas keizer Theodosius zijn die in 380 het Christendom tot staatsgodsdienst maakte en verklaarde dat al zijn volken zich tot het (trinitaire) christendom zouden moeten bekeren. Nu werden heidense religies verboden en de laatste tempels gesloten, restanten van de oude religies werden opgeruimd.

DS 7

Na de volkverhuizing vormde de kerstening van Europa opnieuw een uitdaging, waarbij vooral de namen van Clovis en Karel de Grote opduiken, omdat zij hun macht aanwendden om hun onderdanen tot het christendom te brengen. Belangrijke personen waren paus Gregorius III en zendelingen zoals Bonifatius.

Suggesties

Bij doelstelling 1

- Bespreek de levensloop van Constantijn, met de droom van Constantijn als keerpunt. (Zie info 1).
- Bespreek het belang van het edict van Milaan voor het christendom. (Zie info 2).
- Ga na hoe heidenen de ondergang van hun godsdiensten beleefden. (Zie info 3).
- Bespreek het belang van het concilie van Nicea voor het Christendom. (Zie info 4).
- Bespreek het verschil tussen de tolerantie van het Christendom en de positie als staatsgodsdienst.
- Als inleiding tot, herhaling of illustratie van de stof het relevante deel bekijken op video 2000 jaar christendom.

Bij doelstelling 7

- Er kan een vergelijking gemaakt worden tussen de droom van Constantijn en de wijze waarop Clovis tot het christendom kwam. (Zie info 5).
- Bespreek de wijze waarop missionarissen hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de kerk in Europa. Daarbij ingaan op instructies voor de zending van paus Gregorius de Grote. (Zie info 6).
- Aandacht besteden aan de verspreiding van het christendom in onze streken. (Zie info 7).
- Bespreek de wijze waarop missionarissen als Bonifatius en Patricius (Saint Patrick) hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de kerk in Europa. (DVD St.Patrick, zending en heilige van Ierland.)

- Er kunnen enkele voorbeelden gegeven worden van heidense, Germaanse gebruiken die de kerstening overleefd hebben. (Zie info 8).

Algemeen

- Kort gesprek over Mattheüs 28:19. Wat zou Jezus hier bedoelen?
- Kort inleidend gesprek over zendelingen.
- Welke methode is te volgen om 'al de volken' tot discipelen/leerlingen te maken? Heiligt het 'heilige doel' ook alle middelen?
- De verspreiding van het Christendom in West-Europa en met name onze streken op een kaartje aanduiden (zie bibliografie)

Week 2: De macht van de pausen

Toelichting

DS 2 en 3

Er ontstaat een kerkelijke structuur met een duidelijke hiërarchie. Het is paus Leo I (440-461), die zich als eerste plaatsbekleder van Jezus Christus op aarde noemt en daarmee de leiding over de gehele kerk opeist. De pausen gedragen zich vaak als wereldse vorsten en bezaten veel politieke invloed, talloze landerijen en goederen en later zelfs een eigen leger.

De geestelijke macht die de paus uitoefent over haar christelijke onderdanen botst geregeld met de wereldlijke macht van de koningen, die zich op hun beurt ook vaak met geestelijke zaken bezighouden. Een belangrijk strijdpunt in de 11^e-12^e eeuw was het recht van de keizer om bisschoppen aan te stellen (de Investituurstrijd). Dit leidde tot de situatie dat de paus tegenkoningen benoemde en de koning tegenpausen. Deze situatie toont duidelijk aan hoezeer wereldlijke macht verweven was geraakt met de kerkelijke hiërarchie.

Suggesties

- Bespreek het ontstaan van de pauselijke macht en de overeenkomsten met de wijze waarop de keizers hun macht hadden georganiseerd. (Zie info 9).
- Bespreek Mattheüs 16:18-19 en toon aan dat de kerkelijke hiërarchie met een paus aan het hoofd niet Bijbels gefundeerd is. (Zie info 10).
- Vergelijk de manier waarop de paus zijn macht uitoefende met de wijze waarop Jezus over 'macht' spreekt in het evangelie (Geef aan de keizer wat des keizers is..., Mijn koninkrijk is...).
- Geef voorbeelden van het misbruik dat pausen hebben gemaakt van hun macht, rijkdom en functie. (Zie info 11).
- Vraag aan de leerlingen welke kwaliteiten een kerkleider zou moeten hebben.
- Geef enkele voorbeelden van het positief gebruik van pauselijke macht (hervorming tweede Vaticaanse concilie). Raadpleeg: www.rkk.nl/abc/detail_objectID1614.html

- Waarom hebben protestantse kerken geen paus? Zou dat soms niet handig zijn?

Week 3: Stil protest

Toelichting

DS 4 en 8

Telkens opnieuw in de geschiedenis van de kerk ontstonden er bewegingen die zich verzetten tegen de verwereldlijking van de kerk en opriepen tot verandering. Het ging hierbij vooral om vormen van religieus samenleven waarbij men in eerste instantie wou terugkeren naar de kern van het geloof door het afwijzen van de pracht en praal van Rome. De verschillende kloosterorden ontstonden met als belangrijke elementen het spirituele leven en de geloften van kuisheid, armoede en gehoorzaamheid.

De oorsprong van het kloosterleven ligt in Egypte, waar sommigen in de eenzaamheid van de woestijn een zuivering van hun leven zochten ('monnik' van 'monachos', eenzaam). Rond deze '(H)eremieten' ('eremos', woestijn) vormden zich leefgemeenschappen, waaruit de latere kloosters zijn voortgekomen. Benedictus (480-547) voerde deze vorm van geestelijk leven als eerste in het Westen in (klooster op Monte Cassino in Italië) en schreef een leefregel die fundamenteel bleef voor het middeleeuws kloosterleven.

Deze kloosters kregen een plaats binnen de kerkelijke structuren en bleven zo ondergeschikt aan de macht van de paus, hoewel ze ook machtsfactoren van betekenis werden. Sommige kloosterorden wisten de initiële inzet van armoede goed te bewaren en zijn tot op de dag van vandaag nog steeds de uitdagers van de wereldlijke macht van de kerk door het benadrukken van de armoede van Christus en de noodzaak om geestelijk te leven in plaats van wereldlijke macht na te streven.

Suggesties

Bij doelstelling 4

- Bespreek Mattheüs 10:7-10, 19:21, Marcus 6:8-9, Handelingen 4:32-35.
- Noem enkele grote kloosterorden en geef van elk hun belangrijkste onderscheidende kenmerken (Dominicanen, Franciscanen, ...).
- Bespreek hoe 'ascese' onder invloed van het Grieks dualisme (wereld tegenover geest) als een middel gezien wordt om gelijk te worden aan Christus. (Zie info 12).
- Een voorbeeld doornemen van kloosterregels die een uitwerking zijn van de ascetische gedachte. (Zie info 13).

Bij doelstelling 8

- Bespreek de persoon 'Franciscus van Assisi'.

- Toon relevante gedeelten van een film (Algemeen: 'In the Name of the Rose', Specifiek: 'Franciscus van Assisi, heilige tegen wil en dank', het gedeelte over Franciscus in 2000 jaar christendom).
- Lees en bespreek het zonneliied: 'Broeder zon, zuster maan'. (Zie info 14).
- Bespreek de werking van de Franciscanen van vandaag.
- Bespreek de orde van de Clarissen.
- Bespreek of de leerlingen de radicale keuze van Franciscus begrijpen en of zij zelf ook zoiets zouden kunnen/willen? (zie info 15).

Algemeen

- Bespreek met de leerlingen in hoeverre een geestelijk leven in een klooster hen aanspreekt: welke elementen wel en welke niet? Zouden wij in ons gewone leven sommige elementen van monniken en nonnen kunnen overnemen?
- Hoe franciscaans ben ik? Test met meerkeuzevragen: *Wegen tot Navolging*, p. 40-41 of <http://home.wanadoo.nl/jvddoes/franciscaans/index.html>
- Bespreek de dagelijkse gang van zaken in verschillende kloosterorden.
- Is het zinvol dat er kloosterorden zijn die als taak hebben bidden voor de wereld?
- Bespreek de rol van kloosterorden van vandaag. (Toon daarbij gedeelten uit '4-kant voor God').

Week 4: Dissidente bewegingen

Toelichting

DS 5

Ook in de Middeleeuwen waren er groepen die het waagden zich van de kerk van Rome los te maken. Bekend zijn vooral de Katharen en de Waldenzen. Bij de Katharen herleefden voorchristelijke, dualistische opvattingen, terwijl de Waldenzen (genoemd naar hun stichter Pietro Valdo) een meer bijbels georiënteerde beweging vormden (*armen van Lyon*). Beiden streefden naar een zuiver leven en stichtten gemeenschappen die zich onttrokken aan de kerkelijke hiërarchie. Met name door het grote aantal mensen dat ze wisten aan te trekken vormden ze een bedreiging voor de macht van de officiële kerk. De kerkelijke machthebbers reageerden door het sturen van legers, het instellen van de inquisitie en het verbranden van de ketters (etymologisch verwant met 'Katharen'). De Katharen werden zo volledig uitgeroeid (incl. hun geschriften) dat het moeilijk is hun geschiedenis te reconstrueren en te achterhalen wat ze nu precies wel en niet geloofden. Bijna alle getuigenissen komen uit onderzoeken van de Inquisitie. Over de Katharen doen dan ook de meest fantastische verhalen de ronde. De leerkracht kan dit ook aanwenden om iets van een historisch kritisch besef te wekken. De Waldenzen overleefden en bestaan nog steeds, sterk veranderd, als een protestants kerkgenootschap in Italië.

Suggesties

- Bespreek met de leerlingen waarom afwijkende opvattingen als een bedreiging gezien kunnen worden door machthebbers (kerkelijk of buiten kerkelijk, politiek).
- Bespreek kort de ontstaansgeschiedenis van de Katharen en Waldenzen.
- Bespreek de opvattingen van de Katharen en Waldenzen met de leerlingen: wat vinden zij van deze ideeën? (Zie info 16)
- Laat zien dat de opvattingen van de 'ketteren' teruggaan tot de begintijd van het christendom (Gnostiek) en leg eventueel een link met opvattingen van vandaag (New Age).
- Laat de leerlingen – bijv. via het internet – ontdekken hoe het katharisme in de regio van Pyreneeën functioneert in de toeristische propaganda.
- Geef de leerlingen een opdracht om één element van de kathaarse of waldensische religie uit te leggen.
- Leg uit hoe de inquisitie werkte en wat ze 'bereikt' hebben. (Zie info 17).
- Leg een link met religieuze onderdrukking van vandaag: waar gebeurt het en door wie?
- Bespreek de 'bedreiging' van een groep christenen voor machthebbers in niet-democratische landen.
- Bespreek met de leerlingen hoe de paus nu omgaat met kritiek en andersdenkenden.
www.oecumene.nl/oecumene/Documentatie/Ratzinger_RiccaDocument_NL.pdf

Week 5: Augustinus

Toelichting

DS 6

In deze week keren we terug naar de begintijd van de kerk en we kijken naar een van de eerste grote theologen van het Christendom, de kerkvader (kerkleraar) Augustinus (354-430). Bijzonder is zijn boek 'Confessiones' (Belijdenissen), een beschrijving van zijn zoektocht naar spirituele waarheid, die hem van het oude Romeins heidendom, via het manicheïsme en het neo-platonisme uiteindelijk leidde naar het Christendom. Augustinus had duidelijke standpunten die hij in vele geschriften onder woorden bracht, maar zijn denken stond niet stil. Zijn levensgeschiedenis en ook zijn opvattingen tonen aan dat hij geen starre denker was die koste wat kost zijn gevonden waarheid wilde verdedigen.

In retrospectief komen nu alle voorgaande thema's samen: hij werd een felle bevechter van ketterse en dissidente stromingen, zoals het manicheïsme en donatisme. Zijn visie op de verhouding van kerk en staat ('Over de stad Gods') is fundamenteel gebleven voor de Middeleeuwen: omdat de wereldlijke rijken niet samenvielen met Gods rijk had de kerk de roeping Gods rijk hier op aarde zo goed mogelijk zichtbaar te maken. Aan de kerk kwam het leiderschap over de wereldlijke overheden toe.

Augustinus legde in zijn leer veel nadruk op de genade als enige mogelijkheid voor de mens om uit de macht van de zonde gered te worden. Deze leer, die ook een veel somberder visie op de mens inhield, zou later dikwijls tegengesproken worden, maar bleef steeds opnieuw voor inspiratie zorgen, niet in de laatste plaats in de tijd van de Hervorming in de 16^e eeuw.

Er is een kloosterorde gesticht naar zijn naam en enkele kloosterorden hebben een regel die gebaseerd is op enkele geschriften van Augustinus.

[Leerkrachten die liever chronologisch werken, kunnen Augustinus eventueel eerder behandelen]

Suggesties:

- Beschrijf de betekenis van de term 'kerkvader' en geef nog enkele voorbeelden.
- Beschrijf het belang van Augustinus' moeder Monica voor zijn bekering. (Zie info 18).
- Schets kort het leven van Augustinus en de verschillende omwentelingen daarin, vertellenderwijs, of met illustraties, of middels de relevante passage uit de reeks 2000 jaar christendom. (Zie ook info 18).
- Ga kort in op Augustinus' reactie op ketterse bewegingen. (zie info 19).
- Lees en bespreek een gedeelte uit 'Over de Stad van God'. (Zie info 20).
- Bespreek de kloosterregel waar zijn naam aan verbonden is. (Zie info 21).
- Waarom hebben we de laatste weken niets over vrouwen gehoord? (Op Clara en Monica na). Wat zegt dat over ons thema 'kerk en macht'?

Didactisch materiaal en bronnen

- Christendom - *Wegen van navolging* (serie *Wereldgodsdiensten*; methode *Van horen zeggen*, Thieme Meulenhoff, Baarn/Utrecht/Zutphen, 2010, 22-43.
- Dr. Tim Dowley (Red.), *Handboek van de geschiedenis van het Christendom*, J.N. Voorhoeve, De Haag, 1979.
- ----- *Christenen door de eeuwen heen*, Ark Media, 2009.
- ----- *De atlas van de Bijbel*, Groen, 2009.
- Dr. Robert D. Linder, *de Kerkgeschiedenis in vogelvlucht* (tijdsband), Groen, Heeren-Veen, 2000.
- Dr. Robrecht Boudens, *Momentopnamen uit de geschiedenis van de katholieke kerk*, Altiora-Averbode, Kok-Kampen, 1988, 2^e druk.
- Dr. Otto J. de Jong, *Geschiedenis der Kerk*, Callenbach, Nijkerk
- Ann Marie B Bahr (Red.), *2000 jaar Christendom, Geïllustreerde reisgids door 20 eeuwen christelijk geloof*, Kok / Averbode, 2010.
- Peter Haugen, *Geschiedenis voor Dummies*, Pearson Education Benelux, 2004.
- *Tweeduizend jaar christendom* (3 videos - KTRO), zie website PEGO.
- St. Patrick, *zendeling en heilige van Ierland*, DVD EO serie Helden, Heiligen en zondaren, Hilversum, 2008.
- Franciscus van Assisi, *heilige tegen wil en dank*, DVD EO serie Helden, Heiligen en zondaren, Hilversum, 2009
- *4-kant voor God. Twee priesters, één priester-broeder, één zuster en twee seminaristen vertellen over hun leven en roeping*. DVD, Sylvester Productions, Wespelaar, 2008. zie www.roepingen.be, besteladres Zr. Marina Rerren, Kortrijksepoortstraat 252, 9000 Gent.
- *The Rise and fall of Rome*, DVD, BBC/Discovery Channel/ZDF co-production, 2006, aflevering Canstantijn. (Nederlands ondertiteld)
- *De naam van de Roos*, DVD, 1986. Oorspronkelijk boek van Umberto Eco, 1980.
- De macht van de paus: Pius XII en de Holocaust, Johannes XXIII en de Hervorming, Paulus VI en de Pil, Johannes Paulus I en de Dood, Johannes Paulus II en de Vrijheid, DVD Bridge Pictures, 2003, Nederlandse bewerking KRO.
- T.J. van Bavel, *Veel te laat heb ik jou lief gekregen. Leven en werk van Augustinus van Hippo*, Heverlee 1986 (in dit boek staat onder meer een vertaling van Augustinus' biografie, geschreven door zijn vriend Possidius)
- Aurelius Augustinus, *Belijdenissen*: Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld, Amsterdam 1997.
- Karel Verleyen, e.a., *Kruis of Zwaard, verhalen over de middeleeuwen*, Davidsfonds / Infodok, 1985.
- www.historischeatlas.be
- www.histotheek.nl
- www.schooltv.nl
- www.digibordopschool.nl
- www.histoforum.digischool.nl
- www.schoolbib.nl
- www.entoen.nu